

ЭОЖ 81:372.881

А.Ә. Кенжебаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: china.aida@mail.ru

Ғаламның тілдік бейнесіндегі «қытай әйелі» концептісі

Берілген мақалада автор қытай халқының танымындағы «әйел» концептісіне қатысты атаулар, қытай әйелдерінің таным-талғамын, көзқарасын, сезімін, психологиясын, сан иірімді ерекшеліктерін тануға мүмкіндік беретін ұғым-түсініктер, «қытай әйелі» концептісін дәлелдейтін мақал-мәтелдер, теңеу, метафора, тұрақты тіркестердің сипатына жан-жақты талдау жасаған.

Түйін сөздер: концепт термині, антропоэкеттік бағыт, когнитивті лингвистика, ұлттық болмыс.

A.A. KENZHEBAEVA

The concept of «Chinese women» the backdrop of the global linguistic image

It is considered in the article the concept of «Chinese women» as a fragment of the Chinese language picture of the world (in the face of the world). At the present stage of development of linguistics dominant thinking's not only knowledge, but also understanding that inevitably leads to the study of the interaction of language, culture and identity.

Key words: Concept, antropocentric direction, cognitive linguistics, national nature.

A.A. Кенжебаева

Концепт «китайской женщины» на фоне мирового языкового образа

Статья посвящена исследованию концепта «китайской женщины» как фрагмента китайской языковой картины мира (на фоне мировой). На современном этапе развития языкознания доминантой мышления становится не только познание, но и взаимопонимание, что неизбежно приводит к изучению взаимодействия языка, культуры и личности.

Ключевые слова: концепт, антропоцентристское направление, когнитивная лингвистика, национальная природа.

Тіл – әр ұлттың мәдениетін, психологиялық келбетін, тыныс-тіршілігін, сонымен қатар сол ұлттың өзіндік табиғатын ашатын әрі оны сақтап қалатынұлы қазына ретінде қоғамдағы ең қомақты қажеттіліктердің бірі. Сондықтан қазіргі жаһандану заманы тілдің құрылымдық, коммуникациялық қызметтерінен басқа да қасиеттерін айқындау терең де жан-жақты зерттеуді талап етуді күн тәртібіне қойып отыр.

Арнайы тоқталып өтетін болсақ, тіл мен адамның өзара тығыз қарым-қатынасына қарай анықталған салаларды төмендегідей көрсетуге болады: тіл мен ойлау, сана әрекеті, адамның тілі мен рухани белсенділігі; тіл мен адам фи-

зиологиясы; тіл мен ұлт, тіл мен өркениет; тіл және адамның қарым-қатынасы; тіл мен қоғам; тіл мен адам құндылықтары; тіл және таным. Адамның тілге, тілдің адамға өзара ықпал етуінен туындаған аталған салалардың әрқайсысының өзіндік зерттеу нысаны, мақсаты, міндеттері, қолданылу шеңбері бар. Заманауи кезеңде тіл білімінде әлеуметтік лингвистика (тіл мен қоғам арақатынасын зерттейтін сала), психолінгвистика (индивидтің тұлғалық мінез-құлқы мен ұғымды қабылдау, оны санада өңдеу қасиеттерінің тілде көрініс табуы), лингвомәдениеттану (тіл мен мәдениеттің өзара қатынасы негізінде ұлт мәдениетінің тілде сақталуы, тілде көрініс

табуы, сол тіл арқылы ұлтты, оның мәдениетін таныта білу ерекшеліктер), этнолингвистика (тілдегі ұлттық бірліктердің мазмұны мен мәнін ұлттың тарихынан, халықтың рухани мәдениетінен, халықтың ділінен, халықтың шығармашылығынан іздеу) салалары тілді антропологиялық бағытта зерттеп-зерделеу.

Тілді антропоцентристік тұрғыдан зерттеуге негіз болатын бұл салалардың барлығы төмендегідей мәселелерді шешуді мақсат тұтады: адамның тілге қалай ықпал жасайтынын анықтау және тілдің адам санасына, танымына, мәдениетіне қалай әсер ететінін анықтау т.б. Тілді зерттеудің антропоцентристік бағыты тіл біліміндегі адамның тілдік факторы проблемасын, тілдің адамға қызмет ету мәселесін, тіл арқылы адамның болмысын айқындаумен тығыз байланысты.

Қазіргі тіл біліміндегі зерттеулер нәтижесі мен анықтамаларды талдай келіп, біздің пікірімізше, танымдық лингвистиканы тіл білімінің антропоэзектік бағытқа сүйенген саласы деп түсінуге болатын сияқты. Танымдық құрылымның негізгі элементтерінің бірі – концепт. Қазіргі таңда тіл білімінде «концепт» термині көптеген пікірталастың өзегіне айналғаны, осыған байланысты бірнеше ғылыми бағыттар қалыптасқаны анық. «Концепт» терминін тіл аясындағы мәселелерге қатысты пайдалануды өткен ғасырдың бірінші жартысында тұңғыш рет орыс философы С.А.Аскольдов ұсынған. Ол «Концепт и слово» атты еңбегінде концептіні былайша ұғындырады: «...мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» (1).

Осы құбылыстарға байланысты соңғы кездері қытай тіл білімінде когнитивтік лингвистиканың негізгі категориясы концепт табиғатын нақты дәйектер негізінде ашуға бағытталған еңбектердің көбейіп келе жатқаны байқалады. Осы ретте белді қытай ғалымдары Шын Цзясюанның «Сәйкессіздік және таңбалау теориясы» («Цзянси «Білім беру баспасы», 1999), Ши Юйчжының «Грамматиканың когнитивті семантикалық негізі» («Цзянси білім беру баспасы, 2000), Жаң Боцзяның «Қазіргі қытай тіліндегі дитранзитивті формалар» («Қытай филологиясы баспасы», 1999) және Чжаң Миннің «Когнитивті тіл білімі және қытай тіліндегі зат есімді тіркестер» («Қытай қоғамдық ғылымдар баспасы», 1994) еңбектерін ерекше атап өткен жөн. Бұл салада жан-жақты зерттеу жұмыстарын жүргізген лингвист Шы Юйжэ есімі ерекше орында тұр. Ол өткен ғасырдың 80-жылдар аяғында құры-

лымдық лингвистиканың тиімді және тиімсіз қырларына зерттеу жүгізе отырып, когнитивті тіл білімі мен математика саласындағы арақатынасты анықтай келе өзіндік жүйесі бар лингвистикалық негізді қалады. Оның көптеген көзқарасы сол кездегі әлемдік лингвистика саласында кеңінен қалыптаса бастаған танымдық лингвистикамен сәйкес келеді. Мәселен, ғалым айқын түрде семантика – танымдық құбылыс екендігін атап өтеді, семантика көп жағдайда грамматиканың бейнесін толық ашып береді деп көрсетеді. Атап өтетін жайт, ғалым когнитивті лингвистиканың өзіне тән айрықша қасиеті бар екенін айта келе: «Грамматика – салыстырмалы түрде ашық тұрғандербес жүйе боп табылады, ал грамматикалық құбылыс – ми, ақиқат және қазіргі қолданыстағы тілдік жүйе секілді үш түрлі фактордың өзара байланысының нәтижесі, грамматикалық принцип дегеніміз- ақиқат принциптің тілдегі проекциясы», – дейді /2/.

Аталған ғалымдардың зерттеулерінде тағдыр, өлім, жан, қайғы, мұң, қуаныш, сүйіспеншілік, түр-түс, сұлулық, әсемдік, т.б. концептілердің мазмұны көрсетіліп, оларға таным тұрғысынан жан-жақты талдау жасалынған.

Ал мәңгілік тақырыптардың бірі – әйел мәселесі қоғамдық ғылымдардың ішінде, негізінен, қытай әдебиеттануында көркем шығармалардағы әйел бейнесіне қатысты зерттеулерде кездеседі. Шын мәнінде, қытай тарихы мен мәдениетін зерделесек, қытай халқының сан ғасырлар бойғы тарихында асқан парасатымен, шексіз төзімділігімен, әйелге тән нәзік болмысының құпиялылығымен көзге түскен әйелдер аз емес.

Ұлттың болмыс-бітімі, өзіндік психологиясы, дүниеге көзқарасы мен рухани-мәдени құндылықтарына сай нәзік жыныс өкілдерінің өзіндік табиғатын, қоғамдағы, отбасындағы әлеуметтік қызметімен сабақтас анықтау мәселесін ұлттық таным қорында тіл арқылы жинақталған әйел концептісі арқылы дәлелдеудің мәні ерекше. Оның өміршендік сипатына сәйкес қазіргі қытай қоғамындағы «қытай әйелі» концептісінің даму динамикасын, жаңару үрдісін анықтау – қазіргі таңдағы жан-жақты зерттеуді қажет ететін өзекті мәселелердің бірі боп табылады.

Қытай халқының танымындағы «әйел» концептісіне қатысты атаулар, қытай әйелдерінің таным-талғамын, көзқарасын, сезімін, психологиясын, сан иірімді ерекшеліктерін тануға, қытай мәдениетіндегі орнын айқындауға мүмкіндік тілдік бірліктер, паремологиялық бірліктер,

халық ұғымында беретін қалыптасқан ұғым-түсініктер, қазіргі көркем мәтіндердегі, прецеденттік мәтіндердегі, мифология мен сакральды жүйедегі, топонимдердегі, т.б. «қытай әйелі» концептісін дәлелдейтін деректерді зерделеуге мүмкіндік береді. Берілген мақалада біз қытай әйеліне байланысты мақал-мәтелдер, теңеу, метафора, тұрақты тіркестерді талдауға тоқталдық. Себебі қытай әйелінің парасатпайым деңгейінің, мінезінің, сұлулық т.б. қасиеттерінің тілдік көрінісі – этносты сипаттайтын ерекше этноэзектік концептілер.

Сандаған ғасырлар бойына қытай қоғамында әйел сұлулығының биік көрсеткіші боп – ай пішіндес кішкене аяқтар боп саналған (小脚), табанның формасын қытай әдебиетінде лилия гүліне немесе бамбуктың нәзік өркеніне теңейді, мәселен, әйел сұлулығын суреттеуде едәуір кең түрде қолданылатын 花容月貌 деген тіркесті алып қарастыратын болсақ, «гүл дидиарлы ай келбетті» деген мағына береді, келесі тіркес 貌美如花 мағынасы «келбетінің әсемдігі жайнаған гүлдей» деген мәнге ие, сол секілді төмендегі тіркестрді талдап қарастырсақ:

眉目如画 – «қасы мен көздері сызып қойған суреттей», ал әйел мүсіні 章台杨柳 «талшын ағашындай иілген сұлу мүсінді», 肌肤胜雪 «ақша қардай ақ жүзді» деп суреттеледі. Жалпы сұлулық туралы айтқанда нефрит тасының қытай халқының өмірінде алар орнының ерекше орын алатынын айтып өткен жөн, себебі нефрит тасын қытайлықтар әсіресе сұлулық пен пәктікке байланысты ұғымдардың барлығымен байланыстырады: 如花似玉 «нефрит тасындай сымбатты», арудың пәктігін – 玉洁冰清 «нефриттей таза, мұздай мөлдір», 亭亭玉立 «өңделген нефрит мүсінді» деген тіркеспен берсе, жастығын – 娇艳如花 – балғын балаусадай деп көрсетеді. 人淡如菊 – «балғындығы хризантема гүліндей» деп әйелдің жаңа бір қырын аша түседі. Қытай халқының ұлттық мінезінің қалыптасуы, дамуы, тұрақталу сатыларында философиялық психологиялық, тұрмыстық-шаруашылық жағынан мысал келтіретін болсақ, оның бірінші қайнар көзі – дариясы мен бау-бақшасынан туған ұяңдық пен нәзіктік. Бұл екі ұғым қытай ұлтының ой-санасына, жан-дүниесіне тікелей туыс. Әсем бау-бақшасы – ұяңдығына, өзені мен көлдері – терең мұңға балама беріп тұрғандай. Сол себепті аруларының ұлттық мінезі, сұлулығы қытай ұлтының табиғатынан, бау-бақшасынан, ондағы тамылжып пісіп тұрған личжи, алхоры, алмұрт жемістері, жайнаған гүлдерінің атауымен тығыз

байланыста. Осы ойымызға төмендегі тіркестер дәлел бола алады:

梨花带雨 «алмұрт ағашының балауса гүліне тамған тамшыдай сұлу дидарлы», немесе 杏脸桃腮 деген тіркесті аударсақ: «алхоры келбетті, шабдалы жүзді» – қытай аруының айдай сұлулығын паш ететін дәстүрлі тіркестердің бірі. Сол секілді 肌肤胜雪 «ақша қардай ақ жүзді», 闭月羞花 тіркесте әйел сұлулығынан тіпті «ай да жүзін жасырып, гүлдер де ұялып төмен қарасыпты» деп суреттеледі немесе 月里嫦娥 қытай аңыздарынан алынған сұлулықты сипаттайтын көркем тіркестерінің бірі боп саналады – сөзбе сөз аударғанда: «ай ішіндегі Чаң Ыдай», Чаң Ы қытай тарихындағы атакты төрт арудың бірі, аңыз бойынша Чаң Ы сұлулығымен теңдесе алатын ару болмапты-мыс, ол- мерген Хоу Идың жұбайы болған, Си Ванмудың азғыруымен мәңгілік өмір сыйлайтын жеміс жеп, айға қашып кеткен екен. Әйел сұлулығын паш ететін тағы бір көркем тіркестердің бірі 沉鱼落雁的 аударғанда: «сұлулығынан тіптен судағы балық та есі кетіп теңіз тереңдігіне батып, ұшқан құс та талып төменге қарай құлдилаған». Аңыздан алынған тіркестердің тізімін жалғастырсақ 捧心西子 – сөзбе сөз аударғанда: «Қабағын түйген Сишы арудай». Си Шы – қытай тарихында Чунчю кезеңінде өмір сүрген сұлулығымен алты әлемге танымал болған ару. Аңыз бойынша, Си Шының тіптен әрбір жүріс-тұрысы, ашуланғаны, қабақ шытқаны да көз тартарлық әсем болған деседі. Кейіннен бұл тіркес әйел сұлулығын бейнелеуде көп қолданылатын идиома боп қалыптасып кеткен.

Концепт сөздерінің беретін ұғымын түсіну арқылы жеке бір адамнан бастап, қоғамдық топтардың, бүкіл бір ұлттың, халықтың ой-өрісінің, дүниетанымының ерекшеліктері айқындалады. Белді ғалым А. Исламның айтуынша «әр ұлттың концептілер жүйесін дүниетаным құндылықтары құрайды. Әр қоғамдық даму кезеңдерге сәйкес тіл және мәдениет иелерінің абстрактілі концептілерді танып-түсінуде өзгерістер болғанымен, негізгі дүниетанымдық мәні өзгеріссіз ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырады» [3].

Қытай ғалымы Шын Цзясюанның атап көрсеткендей, табиғат – отырықшы қытай халқының дүниетанымының, ізгілік, әсемдік, парасаттылық пайымдауларының түп негіз бастауларының бірі болып табылады, себебі қытай ұлты дәнді дақылдар егіп, бау-бақша отырғызып, жер қойнауынан қуат алып өмір сүргендіктен табиғатпен жаны егіз деп айта аламыз. Бұған дәлел – қытай халқы әсіресе әйелдің көз тартар

лық көркемдігін табиғаттың алуан түрлі құбылыстары мен қоршаған ортаға баламалай отырып сипаттама беруі. Мысалы, 云髻峨峨: «бұл пішіндес әсем шаштары», «杏脸桃腮, 乘着月色, 娇滴滴越显得红白»: алхорыдай уылжыған жүзі ай жарығымен шағылысып ерекше нұрға бөленіп тұр...» (Ван Шифу «Батыстағы сарай»).

«你是花丛中的蝴蝶, 是百合花中的蓓蕾。无论什么衣服穿到你的身上, 总是那么端看..»/4/: Сен – бейне бір гүл арасынан алып ұшқан ақ қанатты көбелектейсің, тұңғық гүлінің өзегісің, әсем мүсініңе не кисең де жарасып ақ тұрғаны» (Би Юйфэй «Жүгері»). «面若中秋之月, 色如春晓之花, 鬓如刀裁, 眉如墨画, 眼似桃瓣, 睛若秋»: /5/. «Дайюйдің жүзі күзгі түнгі толықсыған айдай, дидары көктемгі күнгі жайқалып ашылған гүлдей еді, қалың шаштары бұлтай, ал жанары шабдал жемісіндей ерекше әсем еді». (Цао Сюецин «Қызыл сарай түсі»).

Осы мысалдардан көріп отырғанымыздай, қытай халқы әйелдің көркем бейнесін табиғат-

тың жанға жайлы құбылыстарымен салыстыра отырып сипаттаған. Мұнда біз «қытай әйелі» концептісінің аясына кіретін сөздер, көркем және прецеденттік мәтіндер, фразеологизмдер, мақал-мәтелдердің мағыналарын айқындап, олардың этномазмұндық мәнін ашу арқылы қытай халқына тән дүниенің тілдік бейнесіне қысқаша тоқталып өттік, ассоциативтік тәжірибе әдісін қолдану арқылы «қытай әйелі» туралы бұрыннан қалыптасқан ұғым-түсініктер, ұлттық стереотиптер анықталды. Жоғарыда талданған ассоциациялар, бағалау мен коннотациялар – қытай әйелінің сезімдік, әлеуметтік, психологиялық, мәдени т.б. дәйегі, ұлттық сананың кілтін ашатын тілдік құралдар деп тануға әбден болады. Халықтық сипаты анық, ұлттық бояуы қанық «қытай әйелі» концептісінің зерттелуге тиісті құпиялары әлі де болса тереңде жатыр. Біз тек оның бір қырын ашу арқылы қытайдың сөз өнеріндегі ерекше орын алатын әйел образының өзіндік айшықтарын тек бір қырынан алып көрсетуге тырыстық.

Әдебиеттер

- 1 Аскольдов С.А. Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология / под общ. ред. В.П. Непознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
- 2 石毓智的《语法的认知语义基础》(江西教育出版社, 2000年).
- 3 Ислам А. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті (салыстырмалы-салғастырмалы лингво-мәдени сараптама): филол. ғыл. док. дисс. – Алматы, 2004. – 228 б.
- 4 曹雪芹《红楼梦》译林出版社 2012年2月出版发行
- 5 Сол жерде.

References

- 1 Askoldov S.A. Russkaya slovestnost: Ot teorii slovesnosti k structure teksta: Antologiya / Pod obshei red. V.P. Nepoznaka. – M.: Academia, 1997. – P. 267-279.
- 2 Shi yuzhi. «Yufade rehzhzhi yuyi jichu»: Jiangxi jiaoyu chubahshe . 2000. – P. 280.
- 3 Islam A. Ul'tyik madeniet konteksindegi dunienin tildik surettey. – Almaty, 2004. – P. 228.
- 4 Cao Xueqin. Hongloumeng. Yilinchubanshe. 2012.
- 5 Sol zherde.